

Қоғамдық ғылымдар терминологиясындағы араб, парсы сөздері

А.Б. Жиекбаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: arabkaznu@mail.ru

Түйін. Мақалада қоғамдық ғылымдар терминологиясы ұғымы, қазақ тілінің қоғамдық ғылымдар терминологиясындағы араб, парсы кірмеліктерінен болған терминдер қарастырылады.

Ғылымда қалыптасқан классификация бойынша, қоғамдық ғылымдар екі үлкен бөліктен тұрады: біріншісін әлеуметтік ғылымдар (тарих, археология, этнография, экономикалық география, әлеуметтік-экономикалық статистика, қоғам мен құқық туралы ғылымдар, өнер мен өнертану, әдебиеттану мен тіл білімі және психология) құраса, екіншісі педагогика және басқа да практикалық ғылымдарды қамтиды. Ал енді қоғамдық ғылымдар терминологиясына келетін болсақ, жалпы тілімізде «қоғамдық-саяси терминдер», «қоғамдық терминдер», «қоғамдық-саяси лексика» атаулары қатар қолданылып, оны түсінуді қиындатып жүргені рас. Бұл аталған ұғымдардың әрқайсысын саралап, оларға анықтама беруге арналған ғылыми жұмыстар да баршылық. Атап айтатын болсақ, орыс тілінде И.Ф. Протченко, В.Н. Туркин, В.М. Лейчик, Т.Б. Крючкова-лардың еңбектері бар. Ал қазақ тіл білімінде қоғамдық-саяси лексика мен қоғамдық-саяси терминология мәселесіне арналған Р. Өрекенова, Б. Момынова, Р. Барлыбаев, К.Т. Қабатаева, Ә.Ж. Әміров сынды ғалымдардың зерттеу еңбектерін және А. Ысқақов, А. Қалыбаев-алардың жекелеген мақалаларын атап айтуға болады.

Қоғамдық ғылымдарға қатысты терминдер жүйесін бірде қоғамдық ғылымдар терминологиясы, енді бірде қоғамдық-саяси терминология деп әртүрлі аталып жүр. Т.Б. Крючкова: «Общественно-политическая терминология – это лишь некоторая часть терминологии общественных наук, обладающая определенным признаком, не характерным для остальных ее частей» [1, 13б.], – деп атап көрсетіп, қоғамдық-саяси терминдер аясының шектеулі, тар

екенін танытады. Ғалымның пікіріне сүйенер болсақ, қоғамдық-саяси терминдер қоғамдық ғылымдар терминологиясының тек бір ғана бөлігі болып табылады. Ал В.М. Лейчик «қоғамдық-саяси терминология» деген атаудан бас тартып, қоғамдық ғылымдар терминдері мен терминологиясы деген атауды ұсынады: «Если стремиться к точности, то целесообразно говорить о терминах и терминологии общественных наук, а не общественно-политической терминологии» [2]. Профессор Б. Момынова ғылымда қалыптасқан классификацияға сай қоғамдық ғылымдар терминологиясының әлеуметтік ғылымдар терминологиясы және философия ғылымдарының терминологиясы секілді екі үлкен бөліктен құралатынын айтып, қоғамдық ғылымдар термині мен қоғамдық-саяси терминдер бірінің орнына бірі қолданылмайтынын, олардың әрқайсысы жеке ұғым атаулары екенін ашып көрсетеді [3, 87]. Тіл білімінде орын алған пікірлерді сараптай келе, мынаны түсінуге болады: қоғамдық ғылымдар терминологиясы дегеніміз – кең ұғым, ол қоғамдық ғылымдарға кіретін барлық саланы қамтып, сол салаларда қолданылатын барлық терминдер жиынтығын атауға болады. Біз бұл мақалада осы кең мағынасындағы қоғамдық ғылымдарға тиесілі терминдер жүйесін, оның ішінде бір қабатын – араб, парсы тілдерінен енген терминдерді қарастырамыз.

31 томдық қазақша-орысша және орысша-қазақша салалық терминдер сөздігімен жұмыс істеу барысында қазақ терминологиясындағы араб, парсы сөздерінің дені қоғамдық ғылымдардың еншісіне тиетінін анықтадық. Олар:

1. Әдебиет пен лингвистика саласында:

хамса, хафиз, хикая, хикаят, жәдігер, мәлімет, мәтін, қаріп, әріп, рисалат, құснихат, мүшәйрә, қаһарман(герой), кітап, пікір, қасида, тәржіма(аударма), хат (жазу), тарихаят сөздер, гақлия, алқа (коллегия), есім, бәйіт, пайымдау, мәснұи ~ месневи, аруз ~ аруд, мадх ~ мадақ, қисса, мақал, мақала, нәзира, мувашиах, нақыл, рабайат, рубаи, шежіре, әдебиет, газел, заджал, латифа, изафет, зухадият, рәміз (символ), сират, мұрағият, мұрат, назым, муназара, мурабба, мусаммас, мусседес, муханнес, мустезат, муфредат, мухаммес.

2. Философияның терминдері жүйесінде: қабілет, рұқсатнама, ақылақ/мораль, галамиар/планета, айыпкер, мекеме, пәрмен(размах), кезеп/алаяқ, ұжым, ұждан, тарихи жад, алгоритм, бакишиш/пәре, бәтуа/консенсус, ваххабиттер, дирхем, зәузат/генетика, менталитет/діл, жадығат/меморандум, жаднама, рәміз/нышан, ес/жад, қағидат(постулат), шайқы/шейх, парық/әдет, галам, ғарыш, мәнзара(панорама), мүшкіл, зият/ақыл (интеллект), феллахтар, алгоритм, фидеизм, әдет/дағды, ыбылыс, ықпал/әсер, дәлел/уәж, дәріс, дүние, жихад, бұқара/аумақ (массы), дәуір, мансапқорлық, уәкіл, құзыр/білік, пайым, салихалылық, саясат, әулие, бейтараптық, әрекет, әмеңгерлік, дін, шарт, шаригат, халық, халифат, үкімет, шежіре/тектану (генеология), әдеп.

3. Тарих ғылымындағы терминдерде: азаткер, азагүл, әкімгер, әкім, әкімшілік, асатаяқ, әпсана (легенда), әлуэт(потенциал), бұқара (масса), әріптес, астана, вакф, идара/ведомство, бейсаясаттық (аполитизм), әдет-ғұрып (нрав), айла, ар-ождан, ардагер.

4. Заңтану саласындағы терминдерде: лицензия/рұқсатнама, құзірет/білік, әкімгер, өмірбаян, кінә/айып, кепіл/аманат (залог), геноцид/зұлмат, дағды/әдет (навык), өкімет/билік (власть), әділет (юстиция), әділеттілік, әділетсіздік, әдепсіздік (бейморальдық), құқық, мәміле (сделка), құснижазу (каллиграфия), өкіл (представитель), құжат, нұсқа (вариант), қылық/әрекет (поступок), лауазым/қызымет (должность), төлқұжат(паспорт), телқұжат (дубликат), үкім (приговор), өкім (распоряжение), мұкаммал (инвентарь).

5. Психология және педагогика саласындағы терминдер: кәмелет, кәмелеттік, кәсіби сөз, кемел, кітап, кітаптану, кітапханатану, мектеп, мінез-құлық, қағида/принцип, қағидат/

принцип, қызмет, қиял/елестету(воображение), қиял/таңғажайып (фантастика), ғылыми, қылық, әрекет(действие), әрекет/амал (действие), әрекеттестік, әсер, әсерленгіштік, бұқаралық ақпарат (массовая информация), ғұлама, гибрат/өнеге, діл/менталитет, жағдаят, зейін, зият, зияттық, зайырлық, зият, парасат, ақпарат/хабар (информация), алгоритм, дін, дәріс, дәрісхана, тәрбие, гибадат/тәубе (исповедь), амал/тәсіл (способ).

6. Экономика саласындағы терминдер: қаржы, чек, айла-шарғы (махинация), алгоритм, баж (пошлина), әкімгер(администратор), әкімшілік, баға, бәтуаластық (сговор), бейтараптық (нейтральность), сауда-саттық, қазылар алқасы, залал (убытки), зиян (ущерб), кепіл, кепілгер (гарант), кепілдік (гарантия), қарыз, қазына, делдал, мүлік, несие, нарық, өкім, өкілдік, пайда, растық (достоверность), нұрсаттылық (преференция), рәсімдер, сараптама, сарапшы, сауда, мәртебе (статус), тариф, тауар, тәуекелдік, қатер (риск), тәркілеу (конфискация), ысырап (растрата), ықпал, ықтималдық, т.б.

Қоғамдық ғылымдар терминологиясында бұрыннан тым ерте уақыттан бері қолданылып келе жатқандары бар. Мысалы, пайда, сауда, күнә, бәтуа, шарт, қазына секілді терминдер бұрыннан қолданыста бар, кәнігі лексика болса, енді бірқатары соңғы уақытта қолдан жасалған, жасандылығымен ерекшеленетін, терминдік мағынаға кейінгі уақытта ғана ие болған бірліктер. Олардың қатарына нұрсаттылық, сараптама, зияттық, сауалнама секілді сөздерді жатқызуға болады.

Қоғамдық ғылымдар терминологиялық жүйесіндегі араб, парсы сөздерін екі үлкен топқа бөлуге болады:

1) жалпы ғылымилық сипатымен ерекшеленетін, қоғамдық ғылымдар салаларының бірнешеуіне ортақ, қатар қолданылатын термин сөздер. Олардың қатарына өмірбаян, сауалнама, пікірсарап, бейәдеби, сапарнама, мәлімет, мәтін, қаріп, әріп, сұхбат, бәтуа, пікір, қаһарман, шарт, алқа, есім, баяндама, бейтарап, мақала, оқиға, шежіре сияқты сөздер жатады. Мұндай сөздер тек бір ғана салада қызмет етіп, тек сол шеңберде жұмсалмайды, керісінше, қолданылу аясы кең, ауқымды келеді. Мысалы, мәтін термині филология, философия, әлеуметтану саласында, шарт термині әдебиет, тіл білімі, әдебиет, қаріп

әдебиеттану, полиграфия және баспа ісі, *сұхбат* журналистика, әдебиеттану салаларында кең қолданылады. Бұл аталған сөздер жалпы әдеби тілде кең мағынадағы түсінік атауы ретінде қолданылады. Олардың жалпы әдеби тілдегі лексиканың терминденуі арқасында терминдер жүйесіне өткені айқын. Мысалы, **қаһарман** сөзі жалпы әдеби тілде «батыр, ер» деген мағынаны береді. Мысалы: *Ерлігі үшін қазақ халқының қаһарман ұлы Хасан Мамытовқа Совет Одағының батыры атағы берілді* (Ә. Жәмішев) (ҚТТС, 6-т.). Ал бұл сөздің әдебиеттану термині ретіндегі дефинициясы мынадай: «Қаһарман – әдеби шығарманың кейіпкері». Бұл сөздің термин ретіндегі мағынасы әдеби тілдегі мағынасынан өзгешелеу. Сол сияқты жалпы әдеби тілдегі **пікір** сөзі «өмірдегі құбылыстар мен заттар туралы көзқарас, тұжырым, пайымдау» болса, бұл сөздің философия ғылымының термині ретіндегі мағынасы «объективті болмыстағы құбылыстардың ойда сәулелену формасы» (ФЭС, 201). **Есім** сөзі жалпы қолданыстағы мағынасы «адамға қойылған ат» болса, тіл білімінде қолданылатын термин ретінде «тілдегі сөз таптарының бірі, зат есім, сын есім, сан есім сияқты есім сөздердің басын қосатын грамматикалық атау» деген мағынаны білдіреді. Жалпыхалықтық тілде **күмбез** – үлкен құрылыстың шаңырақ тәрізді әшекейлі төбесі болса, өнерде, оның ішінде ершілер, яғни аттың ер-тұрманын жасайтын ұсталар лексикасында күмбез – «жүген мен құйысқанның, т.б. заттардың бетіне күмістен қойылған шошак әшекей, томпақ күміс көз» [4, 109 б.];

2) терминологиялық лексика, басқаша айтқанда терминдер жүйесіне енгізілген арнаулы атаулар жиынтығы. Бұл, әдетте, ғылыми мектептер, ағымдар, әдеби жанр, т.с.с. атаулары болып келеді де, тек сол саладағы мамандарға ғана түсінікті ұғым атаулары. Мұндай сөздерді де іштей енген каналдарына сай екіге саралауға болады. Біріншісі, орыс тілі арқылы енген сөздер: *изафет, рисалат, мусаддес, феллах, алгоритм, дирхем* сияқты орыс тіліндегі арнайы әдебиетті аудару нәтижесінде еңсе, екіншісіне ортаазиялық жазба әдеби тіл үлгілері арқылы араб, парсы тілдерінен тікелей келген *гақлият, хамса, хикая, мүшәйрә, назым, газел* секілді терминдер.

Қоғамдық ғылымдар саласындағы терминдер құрамындағы араб, парсы сөздері деривациялық

жолмен нақты терминологиялық мағына үстеуге бейім тұратын жұрнақтар арқылы, терминжасамның стандартты тәсілдері арқылы жасалған туынды тұлғаларымен ерекшеленеді. Мұндай жұрнақтардың ішінде жаңа термин сөз жасауда өнімді қолданылып жүрген мынадай құранды аффикстерді атауға болады:

-лық/-лік: *мансапқор+лық, зиялы+лық, тарихилық, рухани+лық, зияткер+лік (интеллектуализм), әкімші+лік (авторитарность)*

-ті+лік/-ты+лық: *ауқат+ты+лық, әдеп+ті+лік, зия+лы+лық, уәкілет+ті+лік; пәрмен+ді+лік, әдеп+ті+лік, ақ ниет+ті+лік, ақиқат+ты+лық, ауқат+ты+лық (зажиточность)*

-тама: *хат+тама;*

-сіз+дік: *әділет+сіз+дік, әрекет+сіз+дік, нысап+сыз+дық, ақыл+сыз+дық*

-тендірілу: *әрекет+тендірілу (распредмечивание)*

-тену, – лану: *әлеумет+тену, бұқара+лану*

-тау: *аманат+тау (депонирование)*

-шыл+дық: *ислам+шылдық, бейсаясат+шылдық, науқан+шылдық*

Мұндай жұрнақтардың көмегімен араб сөздерінен дерексіз (абстракт) зат есімдер және қимыл есімдері жасалып тұр. Әрине, бұл туынды сөздер кеше ғана жасалған тұлғалар емес, тілімізде ертеректе жасалып, әбден орныққан, құлаққа сіңісті болып кеткен сөздер. Бұл сөздердің түбірі араб сөздері болса да, жаңадан жасалған туынды тұлғалар қазақ тіліндегі ізденістердің жемісі болып табылады. Мысалы, *зиялы, зият, зияткерлік, зиятты* деген сөздердің төркіні арабтың «жарық, сәуле» мағынасындағы *ضياء* [зийа'ун] сөзі, ал оның *зият, зияткер, зиялы, зиятты* секілді бір түбірден өрбіген туынды тұлғалары не араб, не парсы тілінде кездеспейді, яғни ана тіліміздегі термин шығармашылығы арқасында мағынасы кенейген жасанды сөздер болып табылады.

Қоғамдық ғылымдар терминологиясының басым көпшілігін дерексіз зат есімдер құрайды екен және олардың бәрі дерлігі араб сөздері болып келеді. Мұның себебі неде? Араб және парсы сөздерінің қоғамдық ғылымдар терминдеріндегі үлесінің басым түсуінің себебі тілдің тарихына және сол ғылымдардың даму тарихынан іздеу керек болады. Бұл тілдің даму тарихын диахрондық тұрғыдан қарастыруды қажет етеді.

Ғылымның белгілі бір саласындағы терминологиясы оның қалыптасуы сол ғылымның даму тарихымен терең тығыз байланыста қарастыру қажет. Қоғамдық ғылымдар терминологиясының тарихы да қоғамдық ғылымдар тарихымен сабақтас болуы заңды.

Терминді жасауға сол саланың мамандары мен тілші ғалымдар қатысады. Қоғамдық ғылымдар терминдерінің бірқатары өзінің жасандылығымен ерекшеленеді. Мұнда да бірқатар ғалымдар мен мамандар негізгі материал ретінде араб, парсы сөздерін пайдаланады. Олардың бірқатары олардың тегін, тарихына үңіліп жатпай-ақ, оларды қазақтың төл сөзі ретінде қабылдағандықтан болса, енді бірқатары саналы түрде араб сөздерін пайдаланады. Мәселен, белгілі философ ғалым Ғ. Есім *философия* терминімен қатар *фалсафа* терминін қолданады. Ғалым орта ғасырда пайда болып, жаңа заманға дейін философия тарихында көрнекті орын алған, еңбектерін араб тілінде жазған, мұсылман елдерінен шыққан ойшылдар ілімін фалсафа деп атайды. Сөйтіп, ғалымның қолданысындағы философия, фалсафа терминдері бір ұғымның екі түрлі атауы емес, әр түрлі ұғымдарға берілген жеке-жеке атаулар екен [5, 3 б.]. Кезінде тілші ғалым Е. Жұбанов «историзм» деген терминді *тарихият* деп атауды, белгілі демограф ғалым М. Тәтімов «геноцид» терминін *зұлмат* деп аударуды ұсынған екен. Тілші ғалым Б. Қалиев «Қазақ терминдерін жасау мен реттеудің және оны қалыптастырудың кейбір мәселелері» атты мақаласында *теория*-ның орнына *назария* деген араб сөзін пайдаланады [6, 45 б.]. Ғалым Ш. Біләл «Мемлекеттік тіл мәселесін түбегейлі шешу жолдары» мақаласында терминологиялық ілімді *атаутану ілімі* деп, аксиоманы – ақиқат, ал элементтерді – әуелдер, стильді нақыш деп қолданады: *Жазу практикасы негізінде жазу әуелдері (элементтері) формаландырылады, яғни ұлттық ғылыми нақыш (стиль) біржолата қалыптасатын болады* [6, 52 б.]. Кезінде А. Байтұрсынұлы ғылыми айналымға енгізген *көсемсөз, шешенсөз, қарасөз, заманхат* терминдері кезінде керемет дәлдікпен жасалған жасалымдар болатын [6, 91 б.]. Тілдегі кез келген жаңа сөз, жаңа термин, ең алдымен жеке адамдардың шығармашылығының арқасында дүниеге келеді.

Қазақ терминологиясының ерекше дамып, халықаралық терминдердің орнына ұлт тіліндегі

баламаларды ұсыну үрдісі соңғы 15-20 жылдың ішінде кең етек алғаны мәлім. Бұған себеп қоғам өміріндегі ірі өзгерістер, бір қоғамдық формацияның екіншісімен ауысуы, тәуелсіздік алғаннан кейінгі ұлттық сананың өсуі болып отыр. Тіл – қоғамдық құбылыс, қоғамдағы болып жатқан процестер мен жаңалықтардың айнасы. Осы соңғы жылдарда қоғамдық терминдер қатары этимологиялық дереккөз араб, парсы тілдерінен енген сөздер арқылы молайып, олар орыс тілінен енген терминдерді ығыстырды. Бір қызығы, мұндай этимологиялық материалдан мүлде жаңа сөздер жасалынғаны байқалады. Мысалы, *зият, зияткер, зияткерлік* деген терминдердің түптөркіні араб сөзі *ضياء* [дийа] сөзі, ал тарихи дереккөз, яғни қазақ тіліне тікелей жеткізген, онымен байланыста болған тіл – парсы тілі, араб тіліндегі *ض* дад әрпімен таңбаланған дыбысы парсы тілінде *з* болып дыбысталады. Сонымен, «жарық, сәуле» мағынасындағы *ضياء* *дийаун* сөзі парсы тілінің ықпалымен *зийа* болып өзгерген. Ал «ақыл, интеллект» мағынасындағы *зийат* сөзі не араб тілінің, не парсы тілінің сөздігінде тіркелмеген, жоқ, осыдан тараған *зияткер, зияттық* сөздері де қазақ тілінде жаңадан жасалған туынды жасанды сөздер болып табылады. Сол сияқты *мұра, мұражай, мұрағат* сөздері араб тіліндегі *رعى* [ра‘а] «қамқорлық жасау, сақтау» мағынасындағы етістік болуы керек. Араб тіліндегі *مرعى* *мур‘а* ырықсыз етістен жасалған есімше, демек, беретін мағынасы «сақталған, қамқорлықтағы (нәрсе)», ал *мура‘атун* сөзі араб тілінде бар, ол да «сақтау, қамқорлық көрсету» мағынасындағы қимыл есімі. Араб тіліндегі мағынасы қазақ тіліндегі мағынасымен тепе-тең емес. Тағы да бір мысал: араб тілінен алынған *зәуат* (генетика) термині де не араб, не парсы тілдерінде тура осы мағынасында қолданылмайды екен, тіпті мұндай сөз жоқ, бірақ тұлғасына, жекелеген компоненттеріне қарап, оның асылы (негізі) шығыс тілінікі екенін тануға болады. *Зат* сөзі араб, парсы тілдерінде бар, «мән, негіз» деген мағынадағы *ذات* сөзі болса, *зәусөзі Зұлқарнайын* есіміндегі «иесі (обладатель)» мағынасындағы *ذو* *зу* сөзіне келеді. Бірақ өкінішке орай, мұндай сөзді сөздіктерден іздеп таба алмадық. Осы секілді сөздер кезінде жекелеген адамдардың «ойдан жасаған» шығармашылық талабының жемісі алғашқы қазақ баспасөз беттерінде қолданылған болуы керек. Кейіннен сол ұмытыла

бастаған сөзді «тірілтіп», оған жаңа тыныс беріп, кәдеге жарату мақсатында қолданысқа түсірілген болар деп ойлаймыз. Себебі мұндай термин Н. Қаратышқанов құрастырып, 1927 жылы Қызылорда қаласында жарық көрген «Пән сөздері» атты қазақ тілінің алғашқы терминологиялық сөздігінен де табылмады.

Қоғамдық ғылымдарға қатысты терминдердің денін *ақыл, ақпарат, ахуал, саясат, алқа, айып, айыпкер, аманат, арыз, адамзат, құлық, қылық, ар, намыс, әділет* секілді қазақ тіліне әлдеқашан еніп, игерілген лексикалық бірліктердің басымдылығымен ерекшеленеді. Бұл терминдер жүйесінде араб тілінен енген бір сөздің әртүрлі фонетикалық варианттары жаңа ұғымды белгілеуде қолданылып келеді. Мысалы, арабтың *خلق* [хулқ] сөзінен шыққан *құлық/қылық* фонетикалық варианттарының әрбір сыңары жаңа ұғымды атауда қолданылып келеді. *Құлық* (оның көпше түрі – ақлақ) термині *мораль* сөзінің баламасы болса, *қылық поведение* сөзінің баламасы ретінде психология мен педагогика саласында қолданылуда; сол сияқты мысал ретінде оқулықтарда жиі келтірілетін *күнә/кінә, өкімет/үкімет, өкіл/уәкіл, оқиға/уақиға, т.б.* терминдерді де атауға болады.

Сонымен қатар араб, парсы сөздері екі түрлі ұғымды бір ғана атаумен белгілейтінін анықталды. Мысалы, *қиял* (арабтың *خيال* *хайял* сөзінен шыққан) сөзі *фантазия* және *фантастика* терминдерін қатар белгілеп жүрсе, *амал* сөзі *действие, способ* сөздерінің орнына, *ақыл* сөзі *ум, назидание, аманат заложник, наказ, поручительство, айыпкер-виновник* (философияда), *обвиняемый* (заң термині), *әкім правитель, аким* (мэр), *жаза – наказание, взыскание; рұқсатнама – виза, лицензия*. Осылайша әртүрлі ұғымдарды бір атаумен белгілеу терминдік омонимияға әкеліп соқтырып отыр.

Қоғамдық ғылымдар терминологиясында омонимиямен бірге синонимия да байқалады, яғни бір ұғымды атау үшін екі түрлі, бір-бірімен мағыналас атаулар орын алып келеді. Мысалы, орыс тіліндегі «ситуация» терминіне балама ретінде *жағдаят* және *ахуал* деген араб сөздері қатар қолданылып келеді, сол сияқты «акцент» терминін *зейін, назар* десек, «исповедание» терминінің баламасы ретінде *ғибадат, тәубе, «назидание» – гибрат, өнеге, «путешествие»*

– *сапарнама, саяхат* деп аударып жүрген сыңайымыз бар. Терминологиямыздағы мұндай кемшіліктер бірқатар ғалымдардың назарынан тыс қалмаған. Бұл мәселе жөнінде ғалым А. Алдашева өз көзқарасын былай деп білдіреді: «Терминнің дәлдігі үшін бір ұғым, түсінік, зат атауларына қатар қолданылып жүрген бірнеше лексемалардың сұрыпталуын, бірінің терминдік ұғымдық көлемге сай нақтылануын да жолға қою қажет деп ойлаймыз. Өйткені терминологиялық сөздіктердің көпшілігінде интернационалдық терминнің бірнеше баламасын ұсыну, таңдау еркіне салу тәжірибесі кездеседі. Қалыптасудың белгілі бір кезеңінде варианттылықтың көрініс беретіні – тіл дамуында бар құбылыс және бір ұғым, түсінік атауы үшін ұсынылған бірнеше балама тіл қолданысында номинациялық, стильдік, тіркесімділік және басқадай да мүмкіндіктермен дараланып, лексикалық құрамның толығына үлес қоса алады. Тар аядағы, шектеулі қолданыстағы аталымдардың тілдік сипаты жарыспалылықты реттеуді қажет етеді (бірнеше атаулардың болуының бір себебі ғылымның әр саласының терминдерінің түзілуіне тілші ғалымдардың қатыстырылмайтындығына да байланысты)» [6, 80 б.].

Бірақ Мемтерминком бекіткен терминдер қатарында кездесетін мұндай кемшіліктердің бірқатары қайта қаралып, түзетіліп, қайта жарық көрді. Бұл жаңадан қайта басылып шыққан сөздікте кезінде жіберілген кемшіліктердің кейбірі түзетілген [7]. *Рәміз, нышан* деп алынып жүрген синонимдердің тек бір сыңары *рәміз* сөзі қалдырылған. Бір-бірімен қатар, жарыса қолданылатын терминдер мен атаулар ұлттық тілдегі терминдер жүйесін құру үрдісінің бастапқы кезеңіне тән құбылыс, уақыт елегінен өте келе, бұл сыңарлардың бірі терминологияда тұрақтап қалады да, екіншісі терминдер жүйесінен ығыстырылатыны белгілі. Сондықтан бұл синоним терминдердің қайсысы терминдер жүйесінде тұрақтап қалады, қайсысы қолданыстан шығады, оны уақыт көрсетеді.

Әдебиеттер

1. Крючкова Т.Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии. – М.: Наука, 1989. – 151 с.

2. *Лейчик В.М.* Особенности терминологии общественных наук и сферы ее использования // *Язык и стиль.* – М.: Мысль, 1965. – 239 с.
3. *Момынова Б.* Газет лексикасы (жүйесі мен құрылымы). – Алматы: Арыс, 1999. – 228 б.
4. *Шойбеков Р.* Қазақ тілінің қолөнер лексикасы: филол. ғыл. д-ры дисс. – Алматы, 2006. – 321 б.
5. *Есім Ф.* Фалсафа тарихы. – Алматы: Раритет, 2004. – 304 б.
6. *Терминология: теория және тәжірибе (жинақ).* – Астана, 2001. – 131 б.
7. *Құрманбайұлы Ш., Сапина С.* Орысша-қазақша, қазақша-орысша терминдер мен атаулар сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2004. – 352 б.

А.Б. Жиєкбаева

Арабские, персидские слова в терминологии общественных наук

В статье рассматриваются понятия «общественная терминология» и «термины общественных наук» казахского языка, образованные от заимствований из арабского и персидского языков.

A.B. Zhiyebayeva

Arabic, persian words in terminology of the social sciences

This article discusses the concept of social terminology and definitions of Social Sciences of the Kazakh language, derived from borrowings from Arabic and Persian languages.